

Месяков Антон Володимирович,
к.і.н., доц., професор кафедри соціальної і гуманітарної політики,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Харків
ORCID 0000-0001-5294-7560;

Зуб Алла Василівна,
аспірантка кафедри соціальної і гуманітарної політики,
Харківський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України,
м. Харків
ORCID 0000-0003-4762-6791

УДК 352/354:37.01

doi:10.34213/tp.19.02.19

ПОЛІТИКА ІНКЛЮЗІЇ ЯК ЗАСІБ ГУМАНІЗАЦІЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Проаналізовано перспективи та перші приклади запровадження інклюзивної освіти. Показано, що надання освітніх послуг дітям-інвалідам є невідмінним складником гуманізації системи освіти. За результатами проведеного опитування вчителів шкіл визначено ставлення педагогів до окремих аспектів інклюзії. Доведено, що головними викликами для забезпечення прав осіб з особливими освітніми потребами є: ментальна неготовність батьків “звичайних” дітей до спільного навчання з інвалідами, відсутність належного фінансового та кадрового забезпечення, а також сумніви частини вчителів у незворотності запровадження інклюзії тощо.

Ключові слова: інклюзія, освітні потреби, педагоги, права дитини, публічне управління, гуманітарна політика.

Постановка проблеми. Демократичність та цивілізованість будь-якої країни, серед іншого, вимірюється за таким показником, як доступність для осіб з інвалідністю одного з найважливіших соціальних інститутів – освіти. За наявними даними, у цілому за останню чверть століття в Україні частка осіб з інвалідністю в загальній чисельності населення збільшилася майже удвічі: з 1,6 млн осіб у 1991 р. до 2,8 млн осіб у 2013 р. і досягла показника понад 6,1 %. Також спостерігається хоча і незначне (на 0,5 %), але зростання чисельності дітей з інвалідністю [6, с. 72]. За офіційними даними, у 2015/2016 навчальному році чисельність дітей, які навчаються у спеціальних класах загальноосвітніх закладів середньої освіти (далі – ЗЗСО), становила 5 265 дітей, в інклюзивних класах ЗЗСО – 2 720 дітей; у 2017/2018 навчальному році така чисельність становила 5 918 дітей (збільшилася на 653 дітей, або в 1,1 разу) та 7 179 дітей (на 4 459 дітей, або майже в три рази відповідно) [4, с. 29].

Можемо стверджувати, що в 1990-х – 2000-х рр. інклюзивна освіта фактично перебувала за межами уваги керівників системи освіти. Проте вже на рубежі 2000-х – 2010-х рр. питання інклюзії все частіше знаходять своє практичне втілення в контексті просвітницьких реформ. Формується потужна нормативно-правова база, зміцнюється інституційне та ресурсне забезпечення. Зокрема, для реалізації прав таких осіб на освіту, починаючи з 2017 р., у державному бюджеті передбачено цільові видатки у вигляді субвенції на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами. Разом із тим кошти субвенції, наприклад у 2017 р., було використано не в повному обсязі: лише 98,3 млн грн, а 111,2 млн грн (53 %) повернено

© Месяков А. В., Зуб А. В., 2019

до держбюджету. На думку фахівців Рахункової палати, у 2018 р. зберігався ризик їхнього невикористання в запланованих обсягах [4, с. 6].

Водночас для цієї категорії наших співгромадян доступність має не лише економічний та фізичний виміри. Варто враховувати також і готовність самої системи для відкритої та ефективної взаємодії з тими особами, які мають особливі освітні потреби. Наприклад, у 2017/2018 навчальному році в 224 класах 142 загальноосвітніх навчальних закладів Харківської області за інклюзивною формою навчалися 298 дітей з особливими освітніми потребами [8]. Разом з тим чисельність дітей шкільного віку, які залишаються ізольованими від своїх однолітків через наявність особливостей психофізичного розвитку все ще залишається значною, тож природно, що одним із пріоритетів діяльності МОН України на 2019 р. було визначено “вдосконалення функціонування сфери інклюзивної освіти” [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інклюзія в усьому її різноманітті завжди привертала увагу науковців. Зокрема, у тематичному бібліографічному покажчику, виданому запорізькими фахівцями в 2017 р. нараховується 1 776 найменувань публікацій, присвячених дітям з особливими освітніми потребами [3]. Поряд із науковцями в галузі педагогіки та медицини, які мають першість у дослідженні цієї проблематики, активно працюють теоретики та практики права, психології, соціології тощо.

Загальні питання інклюзивної освіти розглядаються у працях С. Авдеевої, Н. Андрійчук, В. Бодиревої, О. Гаврилова, О. Гаяш, Н. Гітун, О. Добровицької, Т. Єжової, Н. Зброєвої, І. Калініченко, А. Колупаєвої, Л. Левченко, О. Литовченко, І. Малишевської, О. Мартинчука, Л. Міщик, Н. Полторакиної, Л. Прохоренко, В. Пушишевої, А. Рибченко, Т. Сак, Г. Таргонського, А. Чобанян.

Перспективи навчання окремих груп дітей-інвалідів розкрито в публікаціях Н. Базими, Р. Ковтун, Н. Кулик, К. Островської, А. Савицького, Т. Скрипник, І. Сухіної, Ю. Товкес, О. Шульженко. Варто відзначити авторів, які досліджують такий порівняно менш вивчений аспект, як інклюзивне навчання у вищій школі: Ю. Волчелюк, Є. Горкуша, О. Камінська, К. Кольченко, К. Польгун, А. Рокотянська, Є. Сарапулова, Л. Сердюк, М. Чайковський.

Іноземний досвід запровадження інклюзивного навчання відображено в публікаціях В. Бондар, Л. Будяк, Г. Давиденка, М. Кабанець, А. Лапіна, Л. Токарук та ін. Серед закордонних дослідників обраної нами проблеми: М. Ейнсоу (M. Ainscow), Т. Бут (T. Booth), А. Харгривс (A. Hargreaves), Дж. Мосс (J. Moss), Т. Лореман (T. Loreman), Дж. Демпелер (J. Deppeler), Р. Сли (R. Slee), М. Фуллан (M. Fullan) та ін.

У контексті публічного управління освітньою сферою інклюзію вивчали А. Агабабян, С. Корнієнко, Т. Лукіна, Н. Теплова, Я. Федан. Проте відзначимо, що управлінський аспект цієї проблематики залишається порівняно менш розробленим, а публікації – нечисленними.

Виклад основного матеріалу. Як наголошують автори одного з небагатьох вітчизняних ґрунтовних соціологічних досліджень інклюзії, без сформованої громадської думки, налаштованої на підтримку й толерантне сприйняття ідеї інклюзивної освіти, цей процес може зіткнутися з несприйняттям або навіть спротивом із боку суспільства [5, с. 7]. У ході реалізації реформи в галузі освіти варто завжди враховувати думку та настрої вчителів. Без педагогів, які добре вмотивовані та позитивно налаштовані на запровадження

інклюзивної освіти, неможливо забезпечити права дітей з особливими освітніми потребами. Особливо актуально це в умовах децентралізації, коли значні повноваження в розробленні публічної політики в галузі освіти передано з центрального рівня на місцевий.

Для з'ясування думки вчителів закладів середньої освіти, протягом травня 2019 р. авторами було проведено анкетування педагогів трьох шкіл Шевченківського району м. Харкова. Загальна кількість опитаних склала 102 особи, які за стажем педагогічної роботи розподілилися так: менше 3 років – 5 осіб, понад 3 роки – 9 осіб, понад 10 років – 26 осіб, понад 20 років – 51 особа, а ще 11 респондентів не зазначили відповідну інформацію. Таким чином, переважна більшість респондентів – це фахівці зі значним педагогічним досвідом, які можуть оцінювати як ефективність упровадження окремих елементів інклюзії в освітню систему в 1990-х – 2000-х рр., так і перспективи тих масштабних реформ, що було розпочато в цій царині у 2015 – 2016 рр.

Цікавим і малодослідженим аспектом цього питання є вивчення думки “звичайних” дітей щодо перебігу реалізації та перспектив інклюзії, зокрема навчання дітей з інвалідністю (табл. 1). Нечисленні наявні публікації дають підстави характеризувати таке ставлення як амбівалентне, що, на наше переконання, пояснюється не стільки недостатньою поінформованістю з проблематики, скільки відсутністю власного досвіду спільного навчання з дітьми з особливими освітніми потребами.

Таблиця 1
Розподіл відповідей на запитання: “Чи вважаєш ти, що школа робить достатньо для підтримки дітей з інвалідністю?”, у % [2, с. 40]

	<i>Дівчина</i>	<i>Хлопець</i>	<i>14 років</i>	<i>16 років</i>	<i>Разом</i>
<i>Так</i>	30	29	36	23	29
<i>Ні</i>	27	26	21	31	27
<i>Не знаю</i>	43	45	43	46	44
<i>Разом</i>	100	100	100	100	100

У наведеному матеріалі привертає увагу те, що найбільша чисельність респондентів обрала відповідь “не знаю” – понад 40 %. Відзначимо, що саме запитання є доволі складним для дитини, яка, по-перше, може реально не знати про наявність однокласників-інвалідів в учнівському колективі, чисельність якого в загальноосвітніх закладах середньої освіти обласних центрів досягає 900–1 000 учнів. По-друге, адміністрація закладів не повинна цілеспрямовано інформувати учнів про ті заходи, яких вона вживає для створення належних умов навчання “інклюзивних дітей”, хоча в останні роки рубрика “інклюзивне навчання” з'являється на офіційних сайтах все більшої кількості шкіл. По-третє, діти, чия відмінність очевидно візуалізується (наявність протезів, пересування на візку тощо), є лише однією категорією учнів з особливими освітніми потребами, і в окремих випадках “звичайна” дитина може просто не знати, що поруч із нею в класі навчається дитина “інклюзивна”.

Проведене опитування засвідчило в цілому позитивне ставлення до інклюзії як до важливого елемента сучасної освіти. Разом із тим, як видно з матеріалів табл. 2, більшість педагогів підкреслюють реактивний характер перетворень, акцентують увагу на наявності зовнішнього поштовху для упровадження інклюзивних практик.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на запитання: “Чим, скоріше, є політика інклюзивної освіти особисто для Вас?” (можна було дати до двох відповідей)

<i>Варіант відповіді</i>	<i>%</i>
Популярною на даний час освітньою тенденцією	33,3
Закономірним кроком у розвитку освіти, практичним засобом гуманізації навчання	40,1
Реакцією на вимоги закордонних партнерів, бажанням досягнути європейських освітніх стандартів	44,1
Важко відповісти	6,8

Обираючи між “закономірністю” та “популярністю” реформи, опитані надають перевагу першому поняттю, що має такі конотації, як “сталість”, “невідворотність”, на відміну від другого, яке характеризується такими доданими сенсами, як “кон’юнктурність”, “мінливість”. Ці дані надають підстави для позитивних висновків, особливо з урахуванням понад двадцятирічного професійного стажу половини респондентів, які були свідками багатьох масштабних, але нерезультативних проектів реформування освіти.

Проте коли запитання стосуються не загальної характеристики політики, а конкретних інструментів її впровадження, думки респондентів стають більш різноспрямованими, а оцінки – більш критичними, що видно з відомостей табл. 3.

Таблиця 3

Розподіл відповідей на запитання: “Як Ви оцінюєте перспективи інклюзивно-ресурсних центрів, що утворюються в Україні?”

<i>Варіант відповіді</i>	<i>%</i>
Ці заклади потрібні саме в такому форматі, кількість їх варто збільшувати	31,3
Ці заклади варто утворювати лише там, де є значна чисельність осіб з особливими освітніми потребами	28,4
Це “парадна вітрина”, утримання якої лягає тягарем на заклади освіти	12,7
Їх не варто утворювати, а функції можна покласти на заклади освіти за відповідного фінансового забезпечення	5,8
Важко відповісти	21,5

З одного боку, понад 30 % респондентів не має сумнівів у доречності та необхідності інклюзивно-ресурсних центрів. З іншого – майже третина педагогів вважає, що утворення їх повинне мати не всеохопний, але адресний характер. Привертає увагу і помітна чисельність учителів, на думку яких інклюзивно-ресурсні центри є не більше ніж “парадною вітриною”. Така песимістична оцінка може бути зумовлена значною поширеністю в системі освіти імітаційних практик, показухи тощо, що передбачають критично непотрібне превалювання форми над змістом і якісними показниками навчання. Примітно і те, що кожен п’ятий респондент, через брак інформації або особистого досвіду, ухилився від чіткої відповіді.

Вивчення “погляду зсередини”, урахування думки основного суб’єкта реформи є одним із визначальних чинників її успішності, особливо коли йдеться про аналіз ризиків, створення прогнозів тощо. Як бачимо з мате-

ріалів табл. 4, такі традиційні проблеми більшості вітчизняних реформ, як недосконалість законодавства чи політична кон'юнктура, не вважаються педагогами критично значущими. Така позиція є передбачуваною, адже респондентами виступають не співробітники органів управління освітою, а звичайні вчителі ЗЗСО. Прогнозованим є і той факт, що лише 15 % опитаних вважають суттєвою проблемою відсутність безбар'єрного середовища в навчальному закладі.

Таблиця 4

Розподіл відповідей на запитання: “Що з нижченаведеного є найбільшим викликом /проблемою для упровадження інклюзивної освіти”
(можна було обрати до п'яти відповідей)

<i>Варіант відповіді</i>	<i>%</i>
Недосконалість законодавства, декларативність окремих його положень	23,5
Кон'юнктурність процесу, залежність його від політичного чинника, зміни влади тощо	20,5
Неготовність батьків здорових/звичайних дітей до спільного навчання їх з інвалідами	61,7
Неготовність батьків дітей-інвалідів до навчання їх у звичайних школах	33,3
Суб'єктивна невідповідність педагогів до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами	50,9
Нестача кваліфікованих кадрів, плінність їх	60,7
Відсутність належного науково-методичного та дидактичного забезпечення	42,1
Нестача фінансування, порівняно невелика винагорода за працю з дітьми-інвалідами	53,9
Відсутність фізичного доступу до навчальних закладів для окремих категорій інвалідів	15,6
Важко відповісти	5,8

Натомість найбільшим викликом вчителі вважають неготовність батьків “звичайних” дітей до спільного навчання. Зокрема, ця неготовність зумовлена і достатньо низьким фактичним, а не задекларованим рівнем готовності до сприйняття дитини-інваліда як партнера в початковому та виховному процесі, повсякденній комунікації. Тут варто пригадати слова керівників Міністерства освіти і науки України про те, що проблема толерантності й чуйності, розуміння людини, яка є інакшою, має інакші потреби і проблеми, – це надзвичайно важлива суспільна проблема [7]. Ця теза, висловлена С. Квітом ще в 2014 р., не втратила своєї значущості й до сьогодні. Навпаки, зі збільшенням чисельності дітей з особливими освітніми потребами в ЗЗСО вона набирає все більшої актуальності.

Як одну з найбільших перешкод на шляху реформи визначено і проблему відсутності належним чином підготовлених кадрів, їхньої здатності до роботи з дітьми-інвалідами. Примітно, що вчителі доволі критично оцінюють здатність своїх колег, а також й свою особисто, до безпосередньої участі в інклюзивному навчанні. Разом з тим усе більше вчителів проходять навчання за програмами інклюзивної освіти, підвищують кваліфікацію на відповідних курсах і тренінгах тощо.

Традиційно значне місце відведено і питанням фінансового забезпечення. Можемо передбачити найближчим часом загострення цієї проблеми, адже реальне збільшення посадових окладів працівників ЗЗСО до рівня

регламентованого ст. 61 Закону України “Про освіту” на сьогодні не відбулося і, за найбільш оптимістичними прогнозами, не станеться раніше 2023 р. Варто враховувати і наявність приватного сектора освітніх та медико-соціальних послуг, у якому створено порівняно кращі фінансові умови для кваліфікованих фахівців – психологів, дефектологів, логопедів та ін. За відкритими даними агенцій із працевлаштування, місячна платня фахівця-логопеда у приватному закладі є у 2-2,5 разу вищою, ніж у комунальному.

Природно, що наявність багатьох складних викликів позначається на рівні оптимістичності, з яким фахівці оцінюють перспективу того чи іншого напряму державної політики, а також на готовності особисто упроваджувати елементи цієї політики в повсякденну професійну практику. Як показують дані табл. 5, більшість учителів вважають, що реформа освіти в частині запровадження інклюзивного навчання має перспективи.

Таблиця 5

Розподіл відповідей на запитання: “Якими, на Вашу думку, є перспективи інклюзії в системі освіти нашої державі?”
(можна дати до двох відповідей)

<i>Варіант відповіді</i>	<i>%</i>
Інклюзивна освіта буде розвиватися, освітнє середовище поступово стане більш гуманним і толерантним	30,3
Інклюзивні практики не стануть звичними і повсякденними, а залишаться як соціально-педагогічний експеримент	26,4
Інклюзія перетвориться на невід’ємну частину нашого життя, дитина-інвалід стане звичним явищем у школі	24,5
Інклюзивне навчання ближчим часом скасують, діти-інваліди перейдуть на домашнє навчання	13,7
Інклюзивне навчання сконцентрується лише в декількох школах великих міст	17,6
Важко відповісти	17,6

Одночасно кожен четвертий респондент вважає, що попри помітні зрушення інклюзія залишиться скоріше експериментом, аніж звичною педагогічною практикою. Значною є й когорта тих, хто не визначився з власною позицією. Чи поповнять вони лави прибічників інклюзії, чи перетворяться на байдужих спостерігачів-скептиків, залежатиме від системності й успішності запровадження інклюзивного навчання, належного ресурсного забезпечення цієї реформи.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Аналіз ефективності державної політики інклюзивної освіти потребує регулярних досліджень моніторингового характеру. Наявні на сьогодні результати окремих соціологічних досліджень утворюють певне фактологічне тло, проте не дають змоги оцінити динамку змін у ставленні до інклюзивної освіти з боку таких категорій, як батьківська спільнота, педагоги, які працюють, експерти-теоретики освітньої галузі, співробітники органів управління освітою тощо. Недостатньо репрезентативні висновки, зроблені на основі вибіркового та нерегулярного опитування в окремих регіонах держави, можуть створювати хибну картину суцільних успіхів або, навпаки, постійних невдач в упровадженні інклюзії та зумовлювати неналежним чином підготовлені управлінські рішення.

Потужним джерелом підтримки упровадження інклюзії є громадські організації. Це зовсім не свідчить про слабкість державної політики, а є світо-

вим трендом. Проте недержавні організації повинні мати можливість не просто спостерігати, а бути активними учасниками обговорення кроків з упровадження інклюзивної освіти в Україні, щодо яких має намір або які вже здійснює держава. Одним із можливих напрямів роботи представників громадськості може стати проведення просвітницьких заходів, спрямованих, зокрема, на батьків тих “звичайних” дітей, які мають серед однокласників дітей-інвалідів.

Список використаних джерел

1. Більше можливості від школи та закладів профосвіти до вишів і наукових установ – МОН визначило 10 пріоритетів на 2019 р. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/bilshi-mozhливosti-vid-shkoli-ta-zakladiv-profosviti-do-vishiv-i-naukovih-ustanov-mon-viznachilo-10-prioritetiv-na-2019-rik> (дата звернення : 14.05.2019).
2. Голоси дітей. Звіт про дотримання прав дитини в Україні. Київ, 2017. 52 с.
3. Діти з особливими потребами в освітньому просторі України : бібліогр. покажчик / КЗ “ЗОУНБ” ЗОР ; уклад. : Ю. Щеглова, М. Маслова, Г. Мацієвська. Запоріжжя : Мокшанов В. В., 2017. 256 с.
4. Звіт про результати аудиту ефективності використання субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами / Рахункова палата України. Київ, 2018. 41 с.
5. Інклюзивна освіта в Україні: здобутки, проблеми та перспективи. Резюме аналітичного звіту за результатами комплексного дослідження / Європ. дослідницька асоціація. 2012. 36 с.
6. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ, 2016. 448 с.
7. Освіта, охорона здоров'я та соціальне забезпечення дітей з порушеннями психофізичного розвитку: проблеми та шляхи їх вирішення. Парламентські слухання 4 черв. 2014 р. URL: http://static.rada.gov.ua/zakon/sk17/5session/par_sl/sl0406114.htm (дата звернення : 05.03.2019).
8. У ХОДА озвучили основні напрямки розвитку освіти в області в 2018 році. 10 січ. 2018 р. URL: <http://kharkivoda.gov.ua/news> (дата звернення : 11.11.2018).

References

1. Bilshe mozhlyvosti vid shkoly ta zakladiv profosvity do vyshiv i naukovykh ustanov – MON vyznachylo 10 priorytetiv na 2019 r. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/bilshi-mozhливosti-vid-shkoli-ta-zakladiv-profosviti-do-vishiv-i-naukovih-ustanov-mon-viznachilo-10-prioritetiv-na-2019-rik> [in Ukrainian].
2. Holosy ditei: Zvit pro dotrymanna prav dytyny v Ukraini. (2017). Kyiv [in Ukrainian].
3. Dity z osoblyvymy potrebamy v osvithomu prostori Ukrainy: bibliografichnyi pokazhchyk. (2017). Yu. Shcheglova, M. Maslova, H. Matsiievska (Eds.); Zaporizhzhia: FOP Mokshanov V.V. [in Ukrainian].
4. Zvit pro rezultaty audytu efektyvnosti vykorystannia subventsii z derzhavnogo biudzhetu mistsevym biudzhetaм na nadannia derzhavnoi pidtrymky osobam z osoblyvymy osvithnyimi potrebamy [Rakhunkova palata Ukrainy]. (2018). Kyiv [in Ukrainian].
5. Inkluzivna osvita v Ukraini: zdobutky, problemy ta perspektyvy. Reziume analitychnoho zvitv za rezultatamy kompleksnogo doslidzhennia [Yevropeiska doslidnytska asotsiatsiia]. (2012). [in Ukrainian].
6. Natsionalna dopovid pro stan i perspektyvy rozvytku osvity v Ukraini [Nats. akad. ped. nauk Ukrainy]. (2016). V.H. Kremen (Eds). Kyiv [in Ukrainian].
7. Osvita, okhorona zdorov'ia ta sotsialne zabezpechennia ditei z porushenniamy psykhofizychnoho rozvytku: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia. Parlamentski slukhannia 4 chervnia 2014 r. URL: http://static.rada.gov.ua/zakon/sk17/5session/par_sl/sl0406114.htm [in Ukrainian].
8. U KhODA ozvuchyly osnovni napriamky rozvytku osvity v oblasti v 2018 rotsi. 10 sichnia 2018 r. URL: <http://kharkivoda.gov.ua/news> [in Ukrainian].

Meliakov A. V., PhD in History, Associate Professor, Professor of Social and Humanitarian Policy Department, KRI NAPA, Kharkiv
ORCID 0000-0001-5294-7560;

Zub A. V., Postgraduate Student of Social and Humanitarian Policy Department, KRI NAPA, Kharkiv
ORCID 0000-0003-4762-6791

INCLUSION POLICY AS A MEANS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION HUMANIZING

Inclusion in all its diversity has always attracted the attention of scientists. This problem is best developed in the publications of specialists in the field of pedagogy and medicine. Theoreticians and practitioners of law, psychology, sociology, etc. are also actively working on it. At the same time, the managerial aspect of this issue remains relatively less developed, and publications are not large in number.

In the process of realization of education reforms, teachers' opinions and attitudes should always be taken into account. Without educators who are well-motivated and positive towards inclusive education, it is impossible to ensure the rights of children with special educational needs. This is especially true in the context of decentralization, when significant powers in the development of public policy in the field of education are transferred from the central to the local level. To find out the secondary school teachers' opinion, we conducted questionnaires in three schools of Kharkiv. The results of this study are the basis of this article.

Most surveyed teachers are inclined to introduce inclusion positively and are well informed about its general principles. More than 40% of teachers consider inclusive education to be a logical step that will allow humanizing the education system in practice. 39.1% of respondents note that inclusive practices are a response to the demands of Ukraine's foreign partners and the desire to achieve European educational standards.

However, when the questions relate to concrete, practical steps, the opinions of respondents become more diverse, and the number of those who cannot determine their own position is significantly increasing. For example, activity of inclusive-resource centers is very differently evaluated. About 1/3 of respondents consider them to be necessary. But there is a big part of those teachers who are convinced that these centers are a burden for institutions of secondary education. Significantly, almost one in four of the respondents could not determine their opinion and chose the option "difficult to answer".

It has been shown that teachers consider the availability of personnel and their worthy material support as an extremely important part of the reform. 60.8% of respondents identified the lack of qualified specialists as one of the main problems in the implementation of inclusion. However, in the first place (62.1%), there is a barrier of socio-psychological nature, namely: the unreadiness of "ordinary" children's parents to their joint education with disabled students. At the same time, 50% of respondents are critical of the ability of the teachers themselves to engage in inclusive education.

It is proved that, despite the complexity of implementation, inclusive education has good prospects. Most teachers predict its gradual development, which will lead to greater humanity and tolerance in the educational environment. Although we have 25% of skeptics who are convinced that inclusive education will not become habitual but will remain a social pedagogical experiment.

Key words: inclusion, educational needs, children's rights, public administration, humanitarian policy.

Надійшла до редколегії 15.05.2019 р.